

- İrvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplumu, Kainatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*, Pelin Tünaydın (Yay. Haz.), İstanbul: İletişim, 2011, 392 s.

Değerlendiren: Didem Havlioğlu*

Batının Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı söylemde Cinsellik ve Mekânsallık adlı kitabı ve ortak editörlüğünü üstlendiği *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları* adlı derlemesi ve sayısız makaleleriyle tanıdığımız İrvin Cemil Schick, daha önce İngilizce yayımlanmış makalelerinin tekrar düzenlenerek toplandığı bu kitapta, Türkiye'nin kültür tarihinde İslam, beden ve cinsiyet konularını irdeliyor. Kitap, Pelin Tünaydın'ın özenli çalışması sonucu çeviri olduğunu hissettirmiyor. Eser ayrıca, çok dilli ve oldukça zengin kaynakçasıyla, Schick'in titiz araştırmacılığını yansıtıyor.

İlk makale, "İslam ve Metin", yazarın yapısalcılık-sonrası kuramın 'metin' kavramı çerçevesinde oluşturduğu metodolojik yaklaşımını ortaya koyuyor ve diğer makalelere de bir temel oluşturuyor. "Hilkat bir metindir" (s. 9) derken, aslında, İslami ilahiyatın temel pratiklerinden biri olan tefsir ilmiyle yapısalcılık-sonrası kuramın metinsellik çalışmalarının kesiştiği noktanın altını çiziyor. Aynı kuramın sözlü olana verdiği önem dolayısıyla, İslami geleneğin okuma ve yazma mefhumundan farklılaşması gibi algılanabileceği noktada ise, Cebrail'in okuma yazma bilmeyen Hz. Muhammed'e Kelâm-ı Kadîm'i yazdırmaya çalışması, vahyin ilk kelimesi olan "Oku!"nun tam olarak ne manaya geldiği sorusunu akla getiriyor: "Belki de Peygamber'e okuması emredilen şey, 'Allah'ın işaretleri'-insanlığın terbiyesi için İlahi kalemle yazılmış işaretler- idi." (s. 17). Bu çerçevede, Kelâm-ı Kadîm'deki işaretlerin, yani âyetlerin, yorumlanmasına, yazılı olan ve olmayan arasındaki metinlerarası ilişkiyi kurmaya dayalı bir gelenek olan tefsirin inanan her Müslümanın görevi olduğunu vurguluyor: "Ancak Allah'a mutlak ve emsalsiz bir biçimde her şeye kadir olma ve her şeyi bilme mertebelerini atfeden bir ilahiyat geleneği şu soruyu gündeme getirmektedir: Çıkmazlar (aporia) içermeyen; kendi yarattığı insanların -akıllarının sınırlarına rağmen- şüpheye yer bırakmayacak biçimde anlayabilecekleri bir metin nasıl olur da Allah'ın kudretini aşabilir?" (s. 21) Yazarın bu gibi, konunun karmaşıklığı ve derinliğinin altını çizen sorular ve ile asıl metinlere dayanan ve İslami geleneğe hâkimiyetini yansıtan incelemesinin bileşimi, ortaya özgün ve ikna edici bir çalışma çıkarıyor.

İslam ve metin konusunun devamı niteliğindeki bir sonraki makale hat sanatını inceleyiyor. Yazının kutsal sayıldığı İslam geleneğinde, yazar hat sanatının sadece yazınsal değil, görsel olarak da ifade ettiği anlamlar olduğuna dikkat çekiyor. Diğer bir deyişle, özellikle bazı hat eserleri sadece yazının manası, istifi ve teknik boyutuyla incelenemez. Görsel özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Hz. Ali'nin adını zikreden hat eserlerinde, onun 'Allah'ın aslanı' olarak anılması ve aslanla özdeşleştirilmesi dola-

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

yısıyla, yazılara aslan biçimi verilmesi gibi birçok örnekle tartışmasını ören Schick, yazılanla çizilen ve okunanla görülen arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koyuyor. Bu şekilde, görsel olarak değerlendirilmediği sürece anlamın tam olarak kavranmasının mümkün olmadığını gösteriyor. İlk makalede tartışıldığı gibi, yazı bir işaret ve okumak bu işaretlerin algılanıp bir anlam verilmesiyle, görsel olan da kültürün ürettiği işaretlerden oluşur. Bir görüntüsel gösterge olarak hat sanatının Türkiye kültür tarihindeki serüveni ile bugün birçok kişi tarafından kavranamamasına değinen Schick, bir geleceği algılama biçimlerinin değişen sosyo-politik şartlara koşut olduğunu hatırlatıyor.

İslam kültürlerinde temsilin günah sayıldığı varsayımı ise, hat ve görsellik tartışmasının bir adım ilerisi addedilebilecek, yazı ve beden ilişkisinde irdeleniyor. Schick, yine İslami ilahiyat literatürüne dayanarak yürüttüğü tartışmada, İslam'da temsilin yasak olmadığına, İslam kültürleri tarihinde çok çeşitli dönemlerde temsili resimler yapıldığına dikkat çekiyor. Daha önce İslam sanatı araştırmalarında iddia edilen, temsili resmin sadece cami ve ibadet yerleri dışında kalan seküler mekânlarda kullanıldığı tartışmasına hiç girmeyerek, 'temsil' sorununu Avrupa-merkezci bakış açılarının ürettiğinin altını çiziyor. Ayrıca, bu sorunun kendi içinde çeliştiğine bir kanıt olarak modern sanatta soyut resimleri gösteriyor. 'Temsil sorunu' bir tarafa bırakılıp İslami sanatlara odaklanıldığında, Arap harflerinin bedenle ilişkilendirilmesi gibi ilginç konular ortaya çıkıyor. Üçüncü ve dördüncü makaleler, ilk makaledeki 'metin' tartışmasının hazırladığı zeminde, bedenin de bir metin olduğunu, işaretlendiğini ve anlamlandırıldığını vurguluyor. Bu gruptaki ilk makalede konuya kuramsal bağlamda girerken, ikincisinde Güneybatı Asya gibi geniş bir coğrafyada bedensel pratikleri tartışıyor.

Cinsiyetlendirme ve beden, birbirinden ayrılamayacak kavramlar olduğundan, beş, altı ve yedinci makaleler toplumsal cinsiyetin kurgulandığı değişik, harem gibi fiziksel ya da edebiyat gibi kuramsal mekânları araştırıyor. Harem, Avrupa-merkezci literatürün yüzyıllardır ilgisini çeken, çoğu zaman kendini ayırıştırmak için kurguladığı bir mekân. Schick ise, haremın kadın ve erkeklere nasıl Müslüman olunacağını öğreten bir 'cinsiyet teknolojisi' olduğunu gösteriyor. Böylelikle haremın, mekân ve toplumsal cinsiyetin birbirlerini kurguladığını gösteren iyi bir örnek olduğuna dikkat çekiyor. Bir sonraki makale, yine toplumsal cinsiyetin temsili olmasından yola çıkarak Osmanlı Türk erotik edebiyatında kurgulanma biçimlerini kapsamlı bir külliyat listesi vererek anlatıyor. Bu makaleler, meseleye içerden bakarken, sekizinci makale aynı konuya dışarıdan, yani haremın Batı edebiyatında temsil edilme biçimlerine bakıyor ve böylece karşılaştırma imkânı doğuyor.

Son makale ise, kitabın üzerinde durduğu 'hassas' sayılabilecek konularda bilimsel etik prensiplere bağlı kalmanın önemini vurguluyor. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın otobiyografisi hakkında olan bu makalenin daha önce İngilizcede yayımlanma hikâyesi, İslam ve cinsiyet konularında yapılan yayınların bazen nasıl günlük politik düzenin etkisiyle şekillendiğini gösteriyor. Schick, araştırmalarındaki detaycılığı sayesinde, otobiyografinin de bir temsil olduğu prensibinden yola çıkarak hikâyedeki eksik

taşları tamamlayarak ortaya tahmin edilenden farklı bir Melek Hanım portresi çıkarıyor. Melek Hanım'ı bulunduğu 'Doğu' düzenini kıyasıya eleştiren bir kadın olarak göstermek isteyen dizi editörleri, Schick'in makalesini önce değiştirmeye çalışıyor ve sonra da yayımlamak istemiyorlar.

Tam da bu noktada, makalelerin hem İngilizce hem de Türkçe bilim dünyasına yaptığı katkıları açmak gerekiyor. Her iki dilde de, çoğu zaman politik ama birbirinden farklı nedenlerle çok ilgi çeken, İslam ve cinsiyet gibi konularda bir boşluğu doldurarak, bilimsel ve özgün bir araştırma ortaya koyuyor. Bunu yaparken, her iki dünyayla da ilişkisini koparmadan, ortak bir akademik dil bulabiliyor. Yazarın bu iki bilim dünyasına da hâkim bir âlim olduğunu ortaya koyan bu dil, Doğu ve Batı gibi sorunlu karşıtlıklardan kendini soyutlayıp bilimin sınırlarötesi olabileceğini gösteriyor.

Avrupa-merkezci bilim dünyası, artan bir ivme ile İslam kültürleri ve cinsiyet konuları üzerine bilgi üretiyor. Kitapta eleştirilen bu söylem, Edward Said'in öncülüğünde getirilen haklı eleştirilerden sonra bile, geçerliğini koruyor. Öte yandan, Avrupa ve Amerika'daki konuları işleyen cinsiyet çalışmaları her geçen gün gelişirken ve fakat aynı söylemin ürettiği, Müslüman toplumlarda kadın üzerine yapılan araştırmalar – ki içeriğinde Schick'in yayımlanmak istenmeyen son makalesinin de bulunduğu seri, bu tip araştırmalara çok güzel bir örnek teşkil ediyor- tarihsellikten uzak, ana söyleme koşut izlenimler olarak kalmaya devam ediyor. İslam'ın tekil, anlaşılması mümkün olmayan ve 'öteki' olduğu bu söylemde üretilen her bilgi, klişeleri ya onaylayarak ya da tersini yaratarak tekrar tekrar üretiliyor. Bu kısır döngüyü kıranın tek yolu olan, konuya bağlamında ve içeriden bakmak, Schick'in başarıyla ortaya koyduğu gibi, İslam kültürlerinin çoğulluğunu, karmaşıklığını ve kendine özgü kriterlerini ortaya koyuyor.

Schick'in araştırmaları, yapısalcılık-sonrası kuramda anlamın sonuçlandığı nihai bir nokta olmadığını ve çok katmanlı anlamlar olabildiğini hatırlatıyor ve hep bir sonraki adımın ne olduğunu araştırmaya teşvik ediyor. Kitabın çatısını oluşturan, Türkiye kültür tarihinde İslamın yeri teması, bu kültürün temel taşlarından birini çok güzel irdelerken diğer taşların neler olduğunu da merak ettiriyor. Türkiye kültür tarihinde, değişik zaman ve mekânlarda, birçok İslam kültüründen söz edilebileceği göz önünde bulundurulursa ve hem üreten hem de tüketenlerin değişik mezheplerden gel(ebil)diği bir sanat alanından bahsediliyorsa, eserlerin de birer 'metin' olduğu hatırlanarak, alternatif değerlendirmeler yapılabileceği akla geliyor. Örneğin, Schick, İslami ilahiyata dayanarak temsil ve tasvirin, bu kavramların farklı algılanış biçimlerine dikkat çekerek yasak olmadığını öne sürerek bize yeni bir ufuk açıyor. Oysa ki, yazarın dışarıda bıraktığı açıdan bakacak olursak, yasak sayıldığı/sanıldığı durumlarda dahi bu tür eserlerin üretilmediği aşikâr. Bu durumda, merkezi kabul edilen gelenekten ayrışan ve farklı estetik değerleri vurgulamış olan bu eserler, aslında, İslam kültürlerinin çoğulluğunun altını çiziyor. Yazarın da Umberto Eco'dan alıntılacağı gibi, görüntüsel gösterge kültür tarafından belirlenir ve hep değişir. Tıpkı bugün hat sanatının üretilip tüketilme pratiklerini eskiye öykünerek yeniden bir gelenek oluşturması ve hatta bu yüzden yeni ifade

tarzlarına eskisinden daha kapalı olmasına rağmen, yine de, birbirinden çeşitli tarzların ortaya çıkmasını engelleyememesi gibi. Bu durumda, sanat eserini belirleyen kuralların ne olduğu, ne kadar esnetilebildiği ve bu esnekliğin yeni ifade biçimlerine ne kadar izin verdiği merak uyandırıyor.

Yine aynı meseleye başka bir açıdan bakacak olursak, Türkiye kültür tarihinde İslam kültürü ne kadar çoğulsa, dünya tarihinde de o kadar değişkendir. Osmanlı kültürü ne kadar bir İslam kültürüyse, örneğin, Abbasi ya da Safevi imparatorlukları da öyleydi ve sanatsal üretimlerinde benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da vardı. Aradaki nüansları araştırmak, İslam kültürleri üzerinde yapılan çalışmaları olumsuzlamak bir tarafa, konuyu bağlamında irdelemeye yarayacak yeni zeminler oluşturacağı için, daha da geliştirecektir.